

En uppländsk spelman – Gulamålaviten

När spelmännen stämde upp brudmarschen föll tageln ur Byss Kalles stråke.

Upland har haft gott om goda spelmän. Byss Kalle, Gulamåla Viten, Långbacka Jan och Gås Anders är namn, välkända långt över landskapets gränser, och historierna om dem lever ännu på mångas läppar här och var ute i bygderna. I dessa sägner är det inte bara den skicklige spelmannen som framhålls, utan kanske ännu mer den styve trollkarlen.

I Valö socken levde i början på 1800-talet den legendariske spelmannen och tillika trollkarlen Gulamåla Viten. Gulamåla är en förvrängning av bynamnet Gålamura, eller som det heter i bygdemålet och äldre skrifter Gålamura. Namnets senare del Viten skall ha kommit av att spelmannen alltid hade en vit häst med sig på sina spelmansfärder. Namnet skall alltså rätteligen vara Gålarmora Viten, så uttalas det också i bygdemålet.

Denne spelmansrese

föddes i Gålarmora by i Valö socken 1799. Fadern var bonde på en släktgård som gått i arv i den släkten i långa tider. Gården övertogs sedermera av Viten, vars rätta namn var Jan Ersson. Gift två gånger hade han i sina äktenskap sju barn.

Enligt kyrkböckerna tycks prästerskapet inte ha haft något att anmärka mot honom, han besökte husförhören och gick regelbundet till

skrift som allt annat folk på den tiden. I vardagslag var han en hygglig och pratsam karl, hans häst blev också så van vid pratstunderna med de mötande, att den stannade utan anmaning. Det var nog också bäst att stanna och prata med Viten, så att han inte blev retad, för han kunde trolle en hel del.

Harpan i spillror.

Då Viten skulle ut på spelmansfärd tog han "tre droppar" av en vätska så stark, att dropparna hoppade om varandra i glaset. Efter den kuren var han "hård" och inte lätt för konkurrenterna att göra bort.

När han en gång spelade vid Lövssta på en dans kom han underfund med att bland de närvarande fanns en trollkunnig person, som tog bort klangen på harpan. Då tog Viten upp något ur bröstfickan och stoppade i stövelskaffet, sedan blev det musik av.

Han spelade så att knappar och spännen slets loss ur kläderna på folket.

Möjligen är den historien en variant av den i Upländsk folkmusik av Ruben Liljefors. Där berättas att Byss Kalle och Gulamåla Viten skulle spela tillsammans på ett bröllop vid Lövssta. Under vigseln i kyrkan stod båda spelmännen med sina nyckelharpor utanför beredda att klämma i med brudmarschen när bröllopståget kom ut. De hade kommit överens om att inte krängla för varandra, men just som brudföljet kom ut och spelmännen klämdes i med

brudmarschen började taglet i Byss Kalles stråke att falla, det ena efter det andra. Men Byss Kalle var beredd, han drog fram en ny stråke ur stövelskaffet och nu gick det bra, tills de kom till bröllopgården. Sedan alla fått till det bästa började dansen, men mitt under brudpolskan sprang storbasen på Byss Kalles harpa, men han var beredd även denna gång. Han hade kort före bröllopet satt på en ny storbas. Han låtsade emellertid om ingenting utan satte helt lugnt på en ny sträng och så fortsatte dans och spel en stund.

Men ett tu tre föll Gulamåla Vitens harpa till golvet i bara spillror! Då blev Gulamåla Viten arg, sprang upp från stolen och slog ihop händerna framför Byss Kalle. Byss Kalle blev alldeles stel och kunde ej röra ens ett finger. Han bad då en av de närvarande att ta fram en liten flaska som han hade i fickan och ge honom en droppe ur den. Så småningom kryade han på sig och snart var dansen i full gång igen. Nu gick det bra, ty då Gulamåla Viten inte hade någon harpa, lämnade han gården och kom inte tillbaka.

Även i vardagslag kunde det hända att trollkonsterna kunde komma till användning. Viten var en gång med bland en rad förbönder på väg till Gävle. Viten satt i tankar på sitt lass. Om han nu somnade eller hur det var, men han kom för nära vägkanten och körde i diket. Den som körde närmast efter i raden var en gammal ovän som inte ville hjälpa honom. "Sup lagom, din fyllbult, så kan du köra som folk", lät det. Men i detsamma låg den andres lass upp och ner vid vägkanten.

Vitens självljudande harpor.

En sådan spelman och trollkarl som Viten måste naturligtvis ha ett instrument i klass med ägaren. Sägner om Vitens självljudande harpor är många. När han skulle ut på spelmansfärd gick han och frågade sina harpor vem som ville följa med. Den som det då knäppte i tog han. En granne kom en gång in till Gålarmora Viten och fick till sin häpnad höra, att en av Vitens harpor låg på sängen och spelade. Den gången blev inte grannen kvar för någon pratstund.

En gång kom Viten till Forsmark, men han hade inte sin harpa med sig. Ungdomarna vid bruket ville att han skulle spela till dans där på kvällen och erbjöd sig att fara till Gålarmora och hämta harpan. Efter mycken övertalning fick de också tillstånd till detta, på villkor att ingen skulle fingra på harpan under vägen.

Ungdomarna rodde över sjön Dammen till Berkinge och gick sedan till Gålarmora. De fick harpan med sig och lät bli att fingra på den ända tills de kom till en vassrugge i sjön, som ännu i dag kallas för Spelmansmarn. Men där var det en pojke som knäppte litet på strängarna med resultat att harpan satte igång att spela. Man lade harpan i förstaven på ekan och där låg den och spelade ända tills man kom iland och Viten fick

harpan i händerna. Då först tystnade den.

Det finns inte många av Vitens låtar bevarade. I Liljefors' Upländsk folkmusik finns dock ett par låtar, som fått namn efter honom nämligen Gulamåla Vitens vals och Gulamåla-polskan. Polskan är en sextondelspolska av samma typ som Byss Kalles mera kända polskor. En del låtar, som spelats ute i uplandsbygderna kan dock spåras tillbaka till Viten, men många av dem är omgjorda till oigenkännlighet. Särskilt när dragspelet kom, förenklades dessa låtar för att bättre passa det instrument.

"Han blev ihjältrollad",
sågs det.

Gålarmora Viten blev inte gammal. Han dog redan vid 47 års ålder, då han spelade på ett bröllop vid Håkansbo, en liten by söder om Lövsta bruk.

Om denna händelse finns många sägner.

Enligt en version skall Viten under bröllopet ha blivit bjuden på extra starkt brännvin, vilket inspirerat honom till ett spel vars make man aldrig hört. Han spelade som en besatt, tills han plötsligt sjönk ner död samtidigt som alla strängarna på harpan brast med ett skärande missljud. Det ansågs allmänt, att det var trolleri med i spelet vid Vitens hastiga död. "Han blev ihjältrollad", sade en av Vitens ättlingar, då vi talade om saken för en tid sedan.

Viten skall ha varit mycket avhållen i sin familj. I en bibel, som han hade givit sina söner har en av dem skrivit om fadern: Mycket sorgd och Saknad utav sin Gamla moder Samt Hustru och Barn, som förut varit tillSammans och nu är vi förskinGrade, Så att den ene er her och den andre er der utaf oss. I familjen var han inte i första hand spelmannen, här var han den sammanhållande länken som bittert saknades då han helt plötsligt var borta.

G. Jonsson.

Taktfast

På ett lantställe i mellersta Sverige var det rallarbal. Utom övriga festkläder var spelmannen iförd ett par nya stövlar med skarpkantade klackjärn och mer eller mindre avputsade fästspikar. Spelmannen placerades i en lugn vrå invid enmoraklocka. Där satt han och spelade och stampade takten.

När morgonen grydde var det hål i plankgolvet, så att man såg trossbottens sågspånsfyllning.

☆